

**XORDALILAR TIPI. BOSHSKLETSIZLAR VA LICHINKA
XORDALILAR TIPI**

*Seypullaev A.K - Samarqand Davlat veterinariya
medicinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar Universiteti
Nukus filiali "Veterinariya" kafedrasi katta o'qituvchisi.*

*Reybnazarova N.E. - Samarqand Davlat veterinariya
medicinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar Universiteti
Nukus filiali talabasi.*

Annotatsiya. Xordalilar (Chordata) — ikkilamchi og'izli hayvonlar tipi. O'q skeleti — xorda ichak ustida joylashgan. Ko'pchilik xordalilar hayoti davomida xorda ustida joylashgan nerv nayi saqlanib qoladi. Keyinchalik nerv nayidan bosh miya va orqa miya hosil bo'ladi. Suvda yashovchi xordalilar xalqumi devoridagi juft jabra yoriqlari hayot davomida saklanadi. Quruqlikda yashovchi o'pka bilan nafas oladigan xordalilarda jabra yoriqlari ontogenezing boshlang'ich davrlarida bo'ladi. Yuragi 2—4 bo'limali. Faqat tuban xordalilarda (lansetniklar)da qorin tomiri kisqarish xususiyatiga ega. Gavdasining oldingi 3 ta bo'g'imlari bo'ylab o'tadigan segmentlar tuban xordalilar va umurtqalilarning embrional rivojlanishi davrida yaxshi ko'zga tashlanadi. Tuban xordalilar suzgich dumga (tananing anal teshigvdan keyingi qismi) ega.

Kalit zo'zlar. Xordalilar, nerv nayi, javra yoriqlari, bosh xordalilar, umurtqalilar.

Annotation. Chordata (Chordata) is a type of animals with a secondary mouth. The skeleton of the arrow is located above the intestine. Most chordates retain the neural tube located above the chorda throughout their lives. Later, the brain and spinal cord are formed from the neural tube. Double cracks in the wall of chordates living in water are preserved throughout life. In land-living lung-breathing chordates, clefts are present in the initial stages of ontogeny. The heart has 2-4 chambers. Only in basal chordates (lancets) the abdominal vein has a narrowing feature. The segments passing along the front 3 joints of the body are well visible during the embryonic development of chordates and vertebrates. Chordates have a fin tail (the part of the body after the anus).

Key words. Chordates, neural tube, jaw fissures, cephalic chordates, vertebrates.

Kirish.

Xordalilar turi uchta kichik tipni o'z ichiga oladi - Boshsuyagi, Lichinkalar - xordalar va umurtqalilar. Chordatlar rivojlanishning dastlabki bosqichlarida ichki skelet-akkordga ega. Xordalar hayotning asosiy muhitini: suv, quruqlik-havo va

tuproqni egallaydi. Bular ikki tomonlama simmetrik uch qavatli hayvonlardir. Xordalarga baliqlar, amfibiyalar, sudraluvchilar, qushlar va sutemizuvchilar kiradi.

Xordalilarning juda xilma-xilligiga qaramay, ularning barchasi bir qator umumiy tuzilish va rivojlanish xususiyatlariga ega. Ulardan asosiylari:

1. Barcha xordatlar o'q skeletiga ega bo'lib, dastlab dorsal ip yoki akkord shaklida namoyon bo'ladi. Notokord elastik, segmentlanmagan ip bo'lib, uni germinal ichakning dorsal devoridan bog'lash orqali embrion rivojlanadi: notokord endodermal kelib chiqadi. Akkordning keyingi taqdiri boshqacha. U faqat pastki xordatlarda (assidiya va salplardan tashqari) hayot davomida saqlanadi. Aksariyat vakillarda notokord o'murtqa ustunning rivojlanishi bilan bog'liq holda bir darajaga yoki boshqasiga kamayadi. Yuqori xordatlarda u embrion organ bo'lib, katta hayvonlarda u ma'lum darajada umurtqa pog'onasi bilan almashtiriladi, shu munosabat bilan eksenel skelet uzluksiz segmentsiz shnurdan segmentlanadi. Umurtqa pog'onasi, boshqa barcha skelet tuzilmalari kabi (xordadan tashqari) mezodermal kelib chiqadi va akkord va asab naychasini o'rab turgan biriktiruvchi to'qima qobig'idan hosil bo'ladi.

2. Eksenel skeletning tepasida xordalarning markaziy asab tizimi bo'lib, ichi bo'sh naycha bilan ifodalanadi. Nerv naychasining bo'shlig'iga neyrokoel deyiladi. Markaziy asab tizimining quvurli tuzilishi deyarli barcha xordatlar uchun xarakterlidir. Faqatgina istisnolar - bu kattalar tunikalari. Deyarli barcha xordalarda oldingi nerv naychasi o'sib, bosh miyani hosil qiladi. Ichki bo'shliq bu holda miya qorinchalari shaklida saqlanadi. Embrional nerv naychasi ektodermal kurtakning dorsal qismidan rivojlanadi.

3. Ovqat hazm qilish nayining oldingi (faringeal) qismi tashqi muhit bilan ichki a'zolar yoriqlari deb ataladigan ikki qator teshiklar bilan aloqa qiladi. Pastki shakllarda gillalar ularning devorlarida joylashgan. Gill yoriqlari faqat quyi suv xordatlarida umrbod saqlanib qoladi. Qolganlari uchun ular faqat rivojlanishning ayrim bosqichlarida ishlaydigan yoki umuman ishlamaydigan embrion shakllanishlar sifatida namoyon bo'ladi.

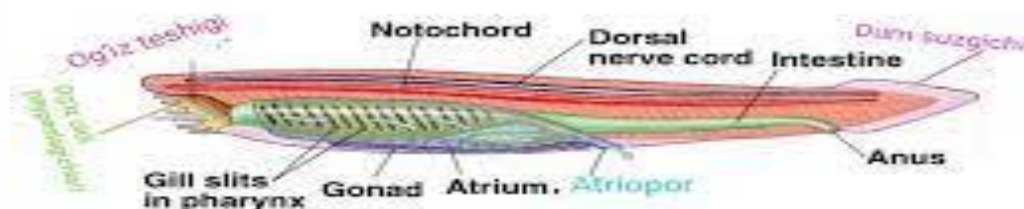
Xordalarning ko'rsatilgan uchta asosiy xususiyati bilan bir qatorda, ularni tashkil qilishning quyidagi xarakterli belgilarini aytib o'tish kerak, ammo ular xordalardan tashqari, ba'zi boshqa guruhlar vakillari ham mavjud.

Xordalilarning kelib chiqishi. Xordalarning ajdodlarining qazilma qoldiqlari saqlanmagan. Shuning uchun ularning evolyutsiyasining dastlabki bosqichlarini asosan bilvosita ma'lumotlarga ko'ra hukm qilish kerak: kattalar shakllarining tuzilishini solishtirish va embrion rivojlanishni qiyosiy o'rganish.

Xordalarning ajdodlari orasidan qidirilgan [turli guruhlar](#) hayvonlar, shu jumladan annelidlar orasida. Masalan, xordalarning ajdodlari sifatida hozirgi kabi ba'zi o'tiradigan ko'p qavatli qurtlarni (ko'p qavatli qurtlarni) ko'rib chiqish taklif qilindi. *Sabellidae* va *Serpulidae*. Xordalarning bu faraziy ajdodlari faol hayot tarziga o'tishgan, ammo tananing dastlab dorsal (dorsal) tomonida harakatlana boshlagan deb

taxmin qilingan. Ushbu qurtlarning qorin bo'shlig'i yuzasi bo'ylab bezlar maydoni bo'ylab oldinga cho'zilgan anal trubkasi yopilishi mumkin, bu ichak trubkasi bilan neyro-ichak kanali bilan bog'langan asab naychasini va bez hujayralarini hosil qilib, asab naychasining bir qismiga aylanadi. , asab tizimining neyrosekretor funksiyasini ta'minladi. Bunday holda, ba'zi poliketlarda qorin bo'shlig'i mushaklarining qalinligida joylashgan biriktiruvchi to'qima shnuri notokordning kashshofi bo'lishi mumkin. Ichki skeletning bunday hosil bo'lish ehtimoli, ba'zi zamonaviy polixetlarda xaftaga tushadigan gill skeletining shakllanishi bilan tasdiqlangan.

Bosh skeletsizlar, boshqutisizlar (*Acrania*) — xordalilar kenja tipi, ayrim ma'lumotlarga ko'ra, bosh xordalilar sinfi. Boshi ixtisoslashmagan, bosh qutisi bo'lmaydi (nomi ham shundan olingan). Tanasi va ayrim ichki organlari, jumladan ayirish sistemasi va jinsiy bezlari hamda muskullari segmentlashgan (bo'g'imlarga bo'lingan). Sezgi organlari sodda tuzilgan, faqat terisida va nerv nayi bo'ylab sezgir hujayralar joylashgan, yuragi bo'lmaydi, qisqarib turuvchi aortasi yurak funksiyasini bajaradi. 2 urug'i (lansetniklar, asimmetron) ma'lum. Atlantika va Tinch okeani dengizlarida keng tarqalgan. Qora dengizda ham uchraydi.

Lichinka xordalilar (*Urochordata*) — xordali hayvonlar kenja tipi; qobiqlilar ham deyiladi. Rivojlanishning lichinkalik davrida xordasi bo'ladi (nomi shundan olingan).

Xulosa: Xordalilar hayvonlar ishida eng yukori tarakkiy etgan va murakkab tuzilgani bulib, xar xil sharoitlarda yashaydi va er yuzida keng tarkalgan. Xordali hayvonlar insonning xujalik faoliyatida katta axamiyatga ega, shunki xordalilar ishida oziq-ovqat, maxsulot, teri, jun, muyna beradigan turlari bor, boshkalari transport, qo'riqlash, sport va boshka maksadlarda ishlatiladi. Xordalilar xonaki xayvon zotlarini yaratishda tabiiy, manba bulib xam xizmat kiladi. Xonakillashtirish prosessi uzluksiz olib borilmokda. Masalan, bizning kuz oldimizda tulki, ok tulki, norqa, los, tuyaqush va boshka turlar xonakillashtirilmokda. Umurtqali hayvonlar qishloq va urmon xujaligi,

bog va xiyobon zararkunandalariga karshi biologik usul bilan kurashda bebaxo kush xisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bogdanov S.P. Ozbekiston hayvonlari. -T.: Oqituvchi, 1983.
2. Dubovskiy G.K.,Ummatov A.M. Zoologiyadan oquv qollanma.- T.: Oqituvchi, 1991.
3. www.ziyouz.com